

Erdélyi Lajos

SZOCIALIZMUSKONCEPCIÓK ÉS A SZOCIALIZMUS VALÓSÁGA

(Merre tart az emberiség?)

QUO VADIS? Korunkban - s a 80-as években különösen - indokoltnak érezzük feltenni a kérdést: merre tart az emberiség? De indokolt-e a szocializmusról szólva az emberiség jövőjéről beszélni? Különösen akkor, amikor napjainkban cinikus hangvételben gyakorta azt kérdezik, hogy van-e egyáltalán az emberiségnek jövője?

A marxizmus álláspontja - a történelmi folyamat objektív törvényszerűségeinek ismeretében és az emberbe vetett hitből fakadóan - ma is az, hogy a társadalmi fejlődésnek van további perspektívája, s éppen a szocializmus az emberiség igazi jövője.

A világ népeinek egyre nagyobb hányada - különösen azok, akik az imperializmus részéről fenyegető gazdasági és katonai veszélyt közvetlenül is érzik - a szocializmusban látják jövőjük lehetőségeit. Igaz, az emberiség jövőjeként elképzelt szocializmusra utaló koncepciók nagy tarkaságot mutatnak. A szocializmus-koncepciók e sokfélesége korunkban önmagában is figyelmet érdemlő, hiszen objektív okokkal magyarázható létrejöttük. Abban megegyező e koncepciók tartalma, hogy a fennálló állapotok változtatási szándékának tükröződései, még azok is, amelyek a tőkés társadalmi viszonyokat nem akarják forradalmi módon megváltoztatni. A szocializmus-koncepciók egy másik csoportjáról - általános jellemzőként - azt az előzetes megállapítást tehetjük, hogy ezekhez mint az objektíve fejletlen társadalmi viszonyok fejletlen ideológiai tükröződéseihez - illúziók és utópiák kapcsolódnak.

II.

Az emberiség jövőjére vonatkozó burzsoá álláspontok természetesen nem kapcsolódnak a szocializmushoz. Két fontos összefüggésre mégis rá kell mutatnunk. Egyrészt arról, hogy korunk tőkés osztálya és teoretikusai képtelenek a társadalmi viszonyok reális áttekin-tésére, s főként a társadalom fejlődését meghatározó objektív törvényszerűségek megértésére. Az ebből a helyzetből következő osztálymagatartásra már Marx is utalt, megállapítva, hogy viszonyaik áthatolhatatlan "titokzatossága" gyakorlati, s ugyanakkor elméleti ré-mületet is kelt a burzsoáziában és ideológusaiban. A korunk kapitalizmusának talaján szü-letett polgári elméletek ezért nem képesek reális perspektívát felrajzolni az emberiség számára. Amennyiben mégis megkísérlük, elméleti téziseik többnyire egyoldalúak, a való-ságos folyamatok egy-egy tényezőjéhez (pl. a technikához) kapcsolódnak, s általában pesszi-

mizmussal terheltek. E pesszimizmusban a kapitalizmus jövőjének történelmi perspektívát-lansága tükröződik. A mai polgári társadalomelmélet megtagadja a XVII-XVIII-XIX. századi haladó polgári örökséget, szembefordul azzal. Ezért a haladó polgári elméleti örökség megőrzi és továbbgondolja ebben is a proletárelmélet.

Amikor pedig a burzsoá társadalomelmélet a szocializmusról szól, abban megismét-lődik az, ahogyan a feudális arisztokrácia gunyolódott a kialakuló polgári társadalomról és jövőjéről. Marx és Engels "feudális szocializmus"-ként említi azt a feudális osztály-álláspontot, amely "félíg siratóéneket, félíg gunydal, félíg a múlt utóregzése, félíg a jövő fenyegetőzése...",¹ de lényegében a jövő társadalmának gondolati elvetése. Ebben a tör-ténelmi ismétlődésben a burzsoá osztály gyakorlati magatartását és ennek elméleti tükrö-ződését kifejező - Marx által említett - osztálypánik érhető tetten, s pesszimizmusuk for-rása is ez, amit sajátos utópiával kapcsolnak össze. Jövőnképek így öltöttek egy sajátos "pesszimizista utópia"-ban, amely abszurd abban a vonatkozásban, hogy a korábbi történel-mi korokban a pesszimizmus és utópia nem kapcsolódott egyazon osztály álláspontjában össze. Másrészt abszurd abban is, hogy a tőkés társadalom jövőjének perspektívátlan-ságát az emberiség reális perspektívájának tagadásaként ábrázolja. A polgári elméletek kap-csolódása a szocializmushoz mégsem homogén. A legszélsőségesebb elméletekre a szoci-alizmus egyértelmű, kizárólagos tagadása jellemző. Ebben a megközelítésben a szocializ-mus "az emberiség egy részének eltávolítása"-ként értelmezhető; a szocializmus való-sága persze tény, s léte megfertőzte a kapitalizmust némely országban, ezért a jövőt egy "kapitalista forradalom" útján történő megtisztulása biztosítja. E megtisztulás és a "kapi-talista forradalom" programja fogalmazódik meg az ötvenes évek végén megjelent "Kapi-talista Kiáltvány"-ban.² A burzsoá álláspontnak ez a típusa durva antikommunista elméleti alapról, kizárólag a kapitalizmus létéhez köti az emberiség jövőjét.

A polgári elméletek másik csoportját az "összenövési", az "átnövési" és a "közleke-dési" elméletek képezik. Jelenlegi lehetőségeink csak azt engedik meg, hogy ezeknek az elméleteknek témánkkal összefüggő érintkezési pontjait jelezzük. E teóriák annyiban való-ságos problémát ragadtak meg a 60-as években, amennyiben a kapitalizmus és a szocializ-mus egyidejű és egymás mellett létezése korunk alapvető valósága. Ám a "közlekedési" és "átnövési" elméletek közös vonása, hogy ezekben végsősoron a szocializmus közeledik és nő át a kapitalizmusba. E felfogások a szocializmust, mint az emberiség fejletlen állapotát ité-lik meg, s a szocializmus úgy nő ki elmaradottságát, hogy átnő a kapitalizmusba. Ezek - a világhírű polgári közgazdászok és szociológusok nevével fémjelvezhető álláspontok - a 80-as évekre már divatjamult nézeteknek minősültek, de helyettük újak születtek. A jelen-legi világgazdasági viszonyok között az táplál új reményeket e teoretikusokban, hogy a szo-cialista országoknak "... a tőkés világgazdaságba történő bekapcsolódása vagy visszakapcsoló-

dása belsőleg is tőkés rendszert teremt (ujjá)...” ezekben az országokban, ahogyan ezt pl. A.G. Frank véli.³ (kiemelés EL) E jelzésszerűen felvillantott polgári álláspontok közös tartalma az, hogy a társadalomfejlődést, s az emberiség jövőjét a szocializmus tagadásával kötik össze. Mindez arra utal, hogy a történelmi fejlődésről, az emberiség jövőjéről szóló elméletek az osztályharc kérdéseivé váltak (korunkban is azok maradtak) s így részét képezik korunk két alapvető osztálya és a két világrendszer között folyó ideológiai küzdelemnek.

III.

Közelebb jutunk témánkhoz az egymástól lényegesen eltérő okokból megszületett, kidolgozott szocializmus-koncepciók jelzésével.

Korunk tőkés társadalmi viszonyai között működő szociáldemokrata és szocialista pártok koncepciói figyelmet érdemelnek azért is, amit akarnak, de azért is, amit nem akarnak, ha szocializmusról van szó. Árnyalt különbségtevés indokolt azért is, mert a szociáldemokraták és a szocialisták teóriáikban, s különösen a gyakorlati mozgalmakban nem egységesek. (Csak külön elemzés adhatna adekvát képet a finn, a svéd, a nyugatnémet, az olasz, a francia, a portugál, a spanyol, a görög szociáldemokrata, illetve szocialista pártok elméleti és gyakorlati politikájának jellemzőiről, s akkor még nem is említettük valamennyi európai ország pártjait, nem is szólva más világrészekről.) Az árnyalt megközelítés azért is indokolt, mert az un. globális világproblémák megítélésében és megoldásában a mai szociáldemokrata és szocialista mozgalom politikai szövetségese (lehet) a létező szocializmusnak. E problémák megoldása pedig az emberiség jövőjével is szoros kapcsolatban van.

Az is tény viszont, hogy e pártok számos tőkésországban - helyenként évtizedek óta - a politikai hatalom birtokosai, s a kapitalizmus - lényegét tekintve - nem változott meg. E történelmi tény arra utal, hogy a szociáldemokrata és szocialista pártok a gyakorlatban nem képesek megváltoztatni a tőkés társadalmi viszonyokat. S ebben az összefüggésben teoretikusan és gyakorlati politikájukban konfrontálnak is a létező szocializmussal. E pártok szocializmus-koncepciója és gyakorlati tetteik közötti mély szakadék bizonyára Marxnak a "Konzervatív szocializmusról" mondott szavaival ítélhető meg helyesen: "... orvoslani akarja a társadalmi visszasságokat, hogy ezzel a polgári társadalom fennmaradását biztosítsa."⁴ Az un. "harmadik ut" koncepciója ez. Csakhogy a történelem nem produkált "harmadik utat" bejárat valóságot.

Hozzá kell azonban ehhez tennünk - de ezt nem teoretikus megközelítésben -, hogy a létező szocializmusnak politikai érdeke fűződik ahhoz, hogy támogassa a szociáldemok-

rata és szocialista pártok által képviselt mai reformkoncepciókat, mert ezek az adott tőkés-országok munkástömegei számára kedvezőek lehetnek (például konfrontációt jelenthetnek az USA világlobalmi törekvéseivel szemben, békeakarát kapcsolódhat ezekhez és erősíthetik a világhelyzet reális megítélését).

IV.

Napjainkban rendkívül sokféle kispolgári szocializmus-koncepció létezik. E gyűjtőfogalom nem is alkalmas a következőkben általunk vizsgált valamennyi szocializmus-elmélet jelölésére, hiszen itt a legsajátosabban kispolgári elméletektől a tudományos szocializmustól is "megérintett" felfogásokig nagyon széles a teoretikus színskála. Közös bennük, hogy számos rokon vonást mutatnak a múlt századok utópikus szocializmusának elméleteivel, amelyek a kibontakozó kapitalizmus kisérdőjelenségei voltak Nyugat-Európában.

Ma az un. harmadik világban szaporodó szocializmus-koncepciók háttere az, hogy a gyarmati múlt tagadásával és meghaladásával napirendre kerül a történelmi jövő. Csakhogy nem teremődtek (nem teremődhetnek) még meg azok az objektív és szubjektív belső feltételek, amelyek lehetővé tennék a tudományos szocializmus jelenlétét a társadalom szervezésében, a politikában és az ideológiában. Különösen a gazdasági viszonyok fejletlenségének eredményeként megszületnek, vagy újjáélednek a szocializmus "gyenge elméletei".

Eltételezve a harmadik világhoz tartozó olyan országokban született elméletektől, amelyek legfeljebb csak frazeológiájukban kapcsolódnak a szocializmushoz (például A. Szadat teóriája) azt látjuk, hogy ezekben a szocializmus-koncepciókban egyrészt a nemzeti burzsoázia hatalmi törekvéseit, másrészt a nemzeti tőke uralma elleni küzdelem céljait és eszközeit magukba foglaló elméletek keverednek a más társadalmi csoportok érdekeként jelentkező - a nemzeti függetlenség védelméhez kapcsolódó - elvekkkel és elméletekkel: a társadalom demokratikus átalakítására, a törzsi vagy félféudális viszonyok felszámolására, a társadalmi struktúra átfonnálására irányuló koncepciókkal. Sőt, e koncepciók nem egy csoportja (például L.S. Senghor un. "afrikai szocializmus"-a) szemben is áll a tudományos szocializmussal, mely azt kísérli meg bemutatni, hogy a marxizmus nem felel meg a sajátos afrikai viszonyoknak, afrikaiak lelkületének és hagyományainak. A senghori koncepció mára ugyan már veszített hatásából, de több afrikai állam hivatalos ideológiájában ma is jelen van.

Egyre nagyobb azoknak a harmadik világhoz tartozó országoknak a száma, amelyekben erős a törekvés - legalábbis egy-egy forradalmi csoport, néhol párt gyakorlatában - arra, hogy a tudományos szocializmus alapján szervezzék a társadalom fejlődését. Ezekben az országokban széles népi összefogásra támaszkodó, hosszú fegyveres harcot folytattak fel-

szabadulásukért. A harc folyamán - katonákból, értelmiségiekből, munkásokból - kialakult egy marxista élcsapat magva, s ez párttá tömörülve, az ország politikai és eszmei vezetőjévé is vált. Ezeknek az országoknak legszorosabb a kapcsolata a már létező szocializmussal. Az említett politikai vezető csoport munkájában egyre inkább jelen van a létező szocializmus gyakorlata. Történelmi fejlődésüket az emberiség egészének fejlődésével, a kapitalizmus tagadásával és a szocializmus gyakorlati megvalósításával kapcsolják össze. Ideológiájukban és gyakorlati politikájukban azonban sok még az illúzió is...

Mégis, ezek az országok a világorradalmi folyamatban a létező szocializmus szövetségesei, s társadalmi fejlődésük tapasztalatai minden bizonnyal hozzájárulnak majd a szocializmus tudományos elméletének gazdagításához.⁵

V.

Minden szocializmus-koncepció legmeggyőzőbb kritikája a valóság. Márpedig mindedig a tudományos szocializmus elmélete alapján és a lenini típusú pártok vezetésével kezdődött el valóságosan a szocializmus fejlődése és jutott el fejlettségének különböző szintjére.

Ismeretes, hogy Engels adja a Marxszal közösen kidolgozott elméletüknek a "tudományos szocializmus" megjelölést. Napjaink létező szocializmusának tapasztalatai - úgy tűnik - arra készítetnek, hogy gondoljuk újra át, értsük meg jobban klasszikusaink gondolatait. Vessük ezeket egybe a megváltozott valóság által ránk kényszerített körülményekkel. Ugy vélem ugyanis, hogy a szocializmus valósága a 80-as években olyan új feltételeket jelent, amelyek között arra van szükség, hogy a klasszikusok alkotott elméleti bázison szülessék meg a valóságos szocializmus adekvát elmélete, dolgoztassék ki a gyakorlatban megvalósuló szocializmus tudományos elmélete.

Történelmi tény, hogy Marxnak és Engelsnek a mai, és é fejlettségi szinten létező szocializmusra vonatkozóan nincs kidolgozott elmélete. A címében és tartalmában a szocializmussal a legteljesebben összefüggő ragyogó elméleti munka: "A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig" alapvetően kettős jellemzőt hordoz: 1. Összefoglalja a szocializmus elméletére vonatkozó korábbi, és sajátos nézeteket; 2. Lényegében pedig annak zseniális kifejtése, hogy miben áll, s miért szükségszerű a kapitalizmus történelmi feloldása, amely a tőkés társadalmat jellemzi.

Amennyiben a kapitalizmust forradalmi módon meghaladó szocializmust konkrét vonásokkal is jellemzik, ezt lényegében kommunista társadalomként ábrázolják. Azaz, a szocializmusnak olyan jellemzését adják, amely az alábbi négy tételben sűrített össze:

1. Az állam forradalmi átalakulása, s szerepének betöltésével az állam elhalása;
2. a társadalmi osztályok megszűnése;
3. "A termelési eszközök társadalom által való birtokbavételével megszunik az áruter-
melés, s ezzel a termékeknek a termelő feletti uralma... Az embereket környező
életfeltételek köre, amely idáig uralkodott az embereken, most az emberek uralma
és ellenőrzése alá kerül... Az emberek társadalmasítása... saját szabad tettük
lesz.";
4. "...a társadalmi termelés ... biztosítja számukra testi és szellemi képességeik tel-
jes szabad kiművelését és gyakorlását."⁶ (kiemelés: EL).

Engels azzal a figyelmet érdemlő gondolatsorral zárja művét, hogy "E világfelsza-
badító tettet végbeinni - ez a modern proletariátus történelmi hivatása. E tett törté-
nelmi feltételeinek és ezzel magának a természetének alapjái hatolni és így a
cselekvésre hivatott, ma elnyomott osztályban saját akciója feltételeit és természé-
tét tudatossá tenni - ez a proletármozgalom elméleti kifejezésének, a tudományos
szocializmusnak a feladata."⁷

Végiggondoltuk-e alkotó módon, azaz a tettek konzekvenciájáig eljutva ezt az engelsi
örökséget? Hiszen akkor a tetté lett szocializmus során fel kell deríteni e tett fel-
tételeit, természetét, és ezt az osztályban tudatosítani kell. Azaz, ki kell dolgoz-
ni a szocializmus gyakorlati megvalósításának, egyes konkrét fejlődési sza-
kaszainak s az egész folyamat konkrét történelmi jellemzőinek adekvát elméletét. Ezt az
elméleti feladatot a klasszikusok és a proletármozgalom, szocializmus valóságos léte előtt
nem odhárthák meg. Ezt az elméleti munkát a kommunizmus kezdetével azonosított szoci-
alizmusra utaló marxi és engelsi nézetek (mégoly zseniálisak is) nem helyettesíthetik.

A valóságos szocializmus objektív feltételeiről és természetéről szóló adekvát elmélet
kidolgozását objektív és szubjektív okok egyaránt gátolták. A szocializmusnak a valóság-
ban elkezdődött gyakorlatához hosszú ideig olyan teóriák kapcsolódtak, melyek szerint a
kapitalizmusból a kommunizmushoz vezető átmenet gyors ütemben, néhány évtized alatt; a
tőkés világrendszerrel teljesen függetlenül, önjerejéből; ellentmondásoktól és válságok-
tól mentesen; össztársadalmi lelkesedéstől kísérve; az előző társadalomtól örökölt szoci-
ális problémák gyors felszámolásával; szociális gondoktól mentesen valósulhat meg;
automatizmussal szocialista típusúvá formálva az embert és a társadalom erkölcsét. Mind-
ez nem csupán a köznapi tudat szintjén, hanem a "hivatalos" ideológiában is megfogalma-
zódott. Ma már megállapíthatjuk, hogy az illúziókkal terhelt ideológia fékezte a szocializ-
mus fejlődését, s tudományos elméletének gazdagodását. Az elméleti dogmatizmus, a szo-
cializmus gyakorlatában jelentkező gazdasági és politikai torzulások, s különösen a szoci-

alizmus nevében elkövetett törvénytelenések máig ható elméleti károkat okoztak; megkönnyítve a szocializmus ellenségeinek, s megnehezítve a szocializmus vállalóinak helyzetét.

A munkásosztály és a kommunista pártok történelmi érdeme, hogy a szocializmus fejlődése, elméletének kidolgozatlanlansága korábbi hibái, a belső és a nemzetközi nehézségek ellenére - az egyes országokban és világméreteken is előrehaladt.

A valóságos szocializmus belső fejlődése és világméretű sikere e század 60-as éveiben és a 70-es évek legelején mégsem járt együtt a szocializmus adekvát elméletének kidolgozásával; az Engels által említett természetének és az új viszonyok között szükségszerű változásainak felvázolásával. A szükséges elméleti munka elmaradásában bizonyára a létező szocializmus intézményrendszerének az a gyakorlata játszott szerepet, hogy a feladatokról határozatokot hoznak, ezek szerepét tulbecsülik, misztifikálják. Mélyebb vizsgálgóást is érdemelne annak kiderítése, hogy e "határozatali mechanizmus" miért, s mennyiben akarta helyettesíteni a tudományos elemzést, az elméleti munkát. Bár nem egyszerű születtek jó határozatok, mivel nem teremtődtek meg végrehajtásuk feltételei; a határozatban rögzített elvek és gyakorlati teendők papíron maradtak.

Nyilvánvaló, hogy a határozatok - noha szükségesek - nem helyettesíthetik az elméleti munkát. Arra van szükség, hogy tudatosan, s nemzetközi összefogással teremtünk meg a szocializmus-kutatás, az elméleti munka fellendítésének szervezett feltételeit. Napjainkban gyakorta emlegetik, hogy szocializmusképünket meg kell újítani. Új "szocializmuskép" kidolgozását várják az elmélettől. Mások felvetésében viszont arról esik szó, hogy a kép gyakori változása elméleti és politikai bizonytalanságot szülhet.

Nem ilyen praktikus, hanem elvi okokból úgy véljük, hogy "szocializmuskép", mint fogalom nem fejezheti ki a szocializmus dialektikáját. Statikusan mutatja be a szocializmust, fényképszerűen tükrözi azt. Márpedig a szocializmus valósága az egyes országokban, s világméreteken is folyamat, amelynek állandósága, az állandóság folyamatos meghaladásával egységben létezik. Nem szocializmusképet kell tehát rajzolni és át rajzolni, hanem a kontinuitás és diszkontinuitás egységének tendenciáját tükrözni a szocializmusról szóló elméletben.

A kontinuitás gondolatának hiányát érezhetjük a "fejlett szocializmus"-ról szóló írások egymémelyikében. A létező szocializmusok egy részének ilyen megjelölése - mint elméleti probléma - annak során merült fel (például pártkongresszusokon) a 70-es években, hogy új szakasz következett be a szocializmus építésének gyakorlatában. E felvetés jelentőségét abban látjuk, hogy ezzel kezdődött a szocializmus gyakorlatának, új fejlődési

szakaszának elméleti átgondolása, sok tekintetben ujrágondolása, s akkor születtek meg az olyan álláspontok, hogy a szocializmus a valóságban több fejlődési szakaszt jár be, s ezeket meghaladva jut el a kommunizmushoz.

Ám de a "fejlett szocializmus" megjelölés más irányú kérdéseket is felvet. Olyan kérdést is, hogy miért kell a "fejlett" szocializmus megkülönböztetés? Talán azért, mert nem minden szocializmus fejlett? Dehát akkor van fejletlen szocializmus is? A fejlett szocializmus saját fejlődési folyamatán belüli állapot, vagy pedig más társadalmi viszonyokhoz képest ad minősítést? Beszélhetünk-e, s milyen értelemben arról, hogy a szocializmus a kapitalizmusnál fejlettebb társadalom? Továbbá milyen tényezők alapján minősíthető fejlettnek a szocializmus? Csak a gazdasági fejlettség alapján, vagy éppen azt figyelmen kívül hagyva, más tényezők alapján minősítünk? Lehetséges lenne, hogy gazdaságilag nem, de más tekintetben fejlett egy társadalom?

A "fejlett szocializmus" megjelöléssel kapcsolatos kérdéseknek egy másik csokra abból állt össze, hogy mi a tartalmi összefüggés e megjelölés és a "fejlődő országok" kategóriája között. A létező szocializmus egyes országai a "fejlődő országok" csoportjába sorolhatók-e abból a történelmi tényből következően, hogy a világgazdaság periferiáján helyezkednek el? a termelőerők fejlettsége, s különösen a technikai szint és a munkatermelékenység színvonala alapján a periférián történő helykijelölés jogossága aligha vonható kétségbe.⁸ Egyes szocialista országok autentikus politikai vezetői úgy ítélik meg országuk helyzetét, hogy "Jugoszlávia maga is a fejlődő országok körének határán foglal helyet"⁹ N. Ceausescu is így nyilatkozik 1981-ben: "A VII. ötéves terv előírányozza, hogy Románia ... a fejlődő országok stádiumáról térjen rá a közepesen fejlett országok stádiumára..."¹⁰

Fejlődő ország-e tehát a "fejlett szocializmus" szakaszában lévő társadalom? Rossz kérdésfeltevés ez, de arra a problémára utal, hogy a "fejlett szocializmus" kifejezés sem használható statikus "szocializmuskép"-ként. Korunk szocializmusának valóságát tükröző megállapításnak tartjuk, Tókei Ferenc álláspontját: "...világtörténeti szempontból a mai szocializmus még nem mondható fejlettnek, még egyáltalán nem a saját alapján fejlődik..."¹¹ (kiemelés: EL)

A mai valóságos viszonyokból kiinduló szocializmus-konceptiók - kidolgozásra váró elméleti problémái legalább három aspektusban vizsgálhatók. Ezek egyike: a szocializmusnak a tőkés világrendszerhez való kapcsolódása, nem a kizárólagos tagadás álláspontjáról. Annak elméleti tisztázására van szükség, hogy mit jelent a 80-as és a 90-es években a szocializmus együtt létezése a gazdaságilag és katonailag erős, politikai és ideológiai akcióiban nagyon aktív kapitalizmussal. Ezzel szorosan összefügg az a másik kérdéscsoport, hogy tudniillik mit jelent a szocializmus nemzetközisége, mit jelent

teoretikusan az, hogy a szocializmus világméretű mozgalom? Az elméletek is segítenie kell abban, hogy a létező szocializmus elméletileg is és a valóságban is lépjen túl azon a ma jellemző helyzetén, hogy "...végtelenül anakronisztikus módon elégedélünk egymás mellett, építgetjük a szocializmust egy országban, tudniillik egy-egy országban, egymás mellett, nem kielégítő integrációval. Az "önmagára támaszkodás elve" sohasem volt a szocializmus tudományos elmélete. De nem lehet a mai szocializmus viszonyára jellemző adekvát elmélet az egy országban történő építéséről szóló teória sem. A szocializmus csakis világméretű megoldás lehet akkor is, ha ma még nem a világ egészét átfogó társadalmi rendszerként létezik, s világmozgalom, anélkül, hogy ez a szocializmus számára egyszerre végbemenő "világforradalom" lehetőségét jelentené. Ez a lehetőség belátható időn belül kizártnak tűnik. A létező szocializmus viszont - világméretű mozgalomként is - valóságos folyamat. S e folyamatban minden egyes szocialista ország és szocializmusuk állapota fontos mennyiségi tényező a világméretű minőséghez.

Az általunk igényelt szocializmus-koncepció harmadik problémaköre éppen az egyes országok belső fejlődésével, a szocializmus általános jellemzőinek kibontakoztatásával függ össze. Elméleti kidolgozásra várnak a létező szocializmus belső jellemzőinek kérdései. Azok is, amelyek az új helyzet elméleti tükröződéseként fogalmazódnak meg, s azok is, amelyeket a korábbi ideológiai "hiedelmek" korrekciójaként a valósághoz kell igazítanunk.

A szocializmus gazdaságát - különösen fejlettségének magasabb szintjén - olyan sajátosságok jellemzik mint: a termelőerők magas fejlettségi foka; a technika és a munkatermelékenység magas szintje; a szocialista tulajdonviszonyok oszthatatlansága a népgazdaság fő ágazataiban, illetve a közép- és nagyméretű üzem szférájában; a gazdasági feladatok komplex megoldása; érdekeltségeken nyugvó szervezeti és működési mechanizmusok; innovációs készség; rugalmas gazdasági irányítás és ennek jól működő rendszere; a belső és külső nehézségek szervezett és hatékony elhárításának képessége; a hatékony nemzetközi gazdasági együttműködési készség és képesség; fejlett belső és nemzetközi munkamegosztás. Mindezeknek az elméleti problémáknak a kimunkálásával alapozhatjuk meg azoknak a nézeteknek birálatát, melyek szerint a szocializmus politikai mechanizmusának átalakulása, a politikai intézményrendszer fejlesztése másodlagossá tehetné a gazdaság fejlődésének szerepét. A szocialista országokban a politikai mechanizmus, intézményrendszer átalakulásának előtérbe kerülése sem jelenti azt, hogy a létező szocializmus politikai szférájáról, a társadalom szociális strukturájáról, szociális viszonyokról minden vonatkozásban kidolgozott elmélettel rendelkezünk. Kidolgozásra vár a politikai intézményrendszer fejlesztésére a szocialista demokráciának szerepének növelésére, annak kiszélesítésére, elmélyítésére, a szocialista életmód tartalmára, megvalósításának feltételrendszerére, a szociális

viszonyok és a szociális strukturára fejlesztésére vonatkozó kérdések egész sora. Nem kevesebb a szellemi élet, a kultúra, az erkölcs, a nevelés, a szocialista tudatosság igazi tartalmára és jellemzőire vonatkozó megoldatlan vagy újragondolásra váró kérdések köre. Ezek tényleges kidolgozása és széles körű társadalmi vitája számúzhetné azt az "eszmei szélcsendet", amely - úgy tűnik, nemcsak hazánkban hanem más szocialista országban is - hosszabb ideje kíséri a szocializmus gyakorlatát.

A szocializmus - országoként, vagy országcsoportonként eltérő szinten és belső ellentmondásokkal - a világ jelentős részén létező valóság, konkrét, politikai határokkal elkülönülő országok népeinek sajátos társadalomépítő programja és e program gyakorlati realizálása. Lényegét tekintve mégsem csupán egy-egy nép gazdasági és politikai rendjének problémája ez. A szocializmus világtörténelmi folyamat és gyakorlati mozgalom, mely megvalósulásában magában hordja történeti feltételeit és nemzetközi jellegét is, s nem lehet a környező világtól elszigetelt folyamat. Egy-egy nép szocialista valósága függ a szocialista rendszer egészétől és e rendszerrel történelmileg együtt létező tőkés világrendszerből.

A 80-as években már egyre inkább nyilvánvaló, hogy a szocializmust nem lehet a kapitalizmus pusztulásának árnyékában kibontakozó folyamatként értelmezni. Előrehaladását nem lehet annak függvényeként remélni, hogy ezzel az előrehaladással egyidejűleg végbemegy a kapitalizmus gyors hanyatlása, elgyengülése és kimulása. Az a remény sem több illuziónál, hogy a szocializmus vélt gyors előretörése és a kapitalizmus állandó válságából fakadó hanyatlása, mint két ellentétes irányú folyamat eredményeként a szocializmus "utóléri", sőt túl is szárnyalja gazdasági téren a kapitalizmust. Nem a közeli jövő ígérete, a létező szocializmusnak a fejlett, tőkés világgal szembeni gazdasági fölénye, akkor azonban, ha ehhez megérnek a feltételek, hozzá kell majd igazítanunk a szocializmus jövőképét és létező világának teóriáját is. Pesszimizmusra lenne hát okunk a szocializmus valóságával és az emberiség jövőjével összefüggésben? Csak az illuziókat kergetők, a szocializmust idealizálók eshetnek pesszimizmusba. A marxisták a tudatos cselekvéshez tudatos felismerésre törekcsenek. Ezért képesek a tőkés viszonyok, s a kapitalizmus jövőjének reális megítélésére.

A kapitalizmus sajátos természete, hogy nem az emberiség, még csak nem is a konkrét társadalom egészének érdekében működik, hanem "önmaga megsokszorozódását"¹³ szervezi és realizálja. Éppen ez vezet el objektíve a tőkés termelőerők olyan fejlettségi szintjéhez, amely szükségszerűen szétfeszíti a magántulajdonosi viszonyok kereteit, még akkor is, ha a tulajdonos multinacionális és gigantikus. Ebben az összefüggésben a társadalom termelőerői a szocializmus - kommunizmus termelési viszonyaiban találják meg továbbfejlődésük objektív lehetőségeit. E folyamatban természetesen

nem lehet tisztán spontaneitást feltételezni, éppen itt kezdődik a létező szocializmus és korunk más forradalmi folyamatainak történelmi szerepe.

A jövő objektív alapja az imperializmusnak azzal a természetével is összefügg, hogy katonailag olyan helyzetet teremtett, amelyben az emberiség képes elpusztítani önmagát. Korunkban az emberiség nagy többségének számára világossá vált, hogy a tőkés világ leghatalmasabb erői magukbanhordják az emberiség elpusztításának veszélyét. A szocializmus létéhez és lényegéhez viszont nem kapcsolódik szükségszerűen a háború. A szocializmus lényegéből következően békét feltételez, megvalósításához a béke elengedhetetlen, objektív feltétel. Az emberiség jövője pedig csak a béke lehet. Az emberiség sorsa ezért ebben az összefüggésben is a szocializmushoz kapcsolódik. A létező szocializmus már régen felismerte ezt a történelmi szerepét, s ezzel összefüggő történelmi felelősséget. Reménykedjünk abban, hogy ezt érvényesíteni is tudja.

JEGYZETEK

- 1 Vö.: Marx- Engels: A Kommunista Párt kiáltványa III. fejezet (I. A reakciós szocializmus) MEM. 4. kötet. 461. old.
- 2 L. Kelso: L.V. - Adler, M.I.: Capitalist Manifesto. San Francisco, 1959.
3. Vö.: Szentés Tamás: Szocializmus és világgazdaság. Társadalmi Szemle, 1984. 10. sz. 78. old.
- 4 MEM. 4. kötet 466. old.
- 5 Lásd: Ehhez magyar nyelven a MTA 1981. évi közgyűlésének "A harmadik világ társadalomtudományi problémái" címen elhangzott előadásorozatát, különösen az alábbi szerzők előadásait:
Tőkei Ferenc: A harmadik világ fejlődés problémáinak történeti alapjai
Ágh Attila: Az Európán kívüli nemzeti fejlődés sajátosságai.
Szentés Tamás: Az elmaradottság, elmaradottsági elméletek, a szocializmus és a harmadik világ
Kálmány György: A fejlődő társadalmak társadalmi strukturájának sajátosságai
Simai Mihály: A fejlődő országok és az új gazdasági helyzet
Marton Imre: Identitáskeresés a múlt és a jövő vonzásában; stb.
Továbbá: Szocialista orientáció Afrikában címen megjelent, Marton Imrével folytatott beszélgetés
Népszabadság 1979. V. 8. és
Papp Gábor: Leopold Sédar Senghor és az "afrikai szocializmus" Népszabadság, 1981. I. 6.

- 6 Vö.: Engels: A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig III. fejezet.
Kossuth Kiadó Bp. 1965. 84-112. old.
- 7 Uo. 112. old.
- 8 Lásd. Ezzel összefüggésben Ágh Attila álláspontját: "Fejlődő" országok vagyunk-e?
Élet és irodalom
- 9 Interju Milka Planinc jugoszláv kormányfővel Népszabadság, 1983.IV.23. 7.old.
- 10 N. Csaulescu nyilatkozata a "Scintea" megjelenésének 50. évfordulóján, 1981.
VIII. 18. (MTI. CSzS. 1981. IX.15. szám)
- 11 Tőkei Ferenc: Kortársunk-e Marx? Kossuth Kiadó 1984. 11. old.
Ugyanerről lásd: Tőkei Ferenc: A nagyobb egészben gondolkodva Társadalmi Szemle
1984. 10. szám 74. old.
- Megjegyezzük: mások viszont a mai szocializmust már mint saját alapján fejlődő
rendszert minősítik.
- Lásd: pl. Görög Tibor cikkét: A szocializmus önismeretéről Népszabadság, 1985.
I. 8. szám
- 12 Tőkei Ferenc: A nagyobb egészben gondolkodva. Társadalmi Szemle, 1984. 10. szám
75. old.
- 13 Vö.: Kozma Ferenc: A szocializmus történelmi feladatai a 20. század végén.
Társadalmi Szemle, 1984. 11. szám (p. 49-64. old.)